

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGLAR MEHNATINI TARTIBGA SOLISHNING INSTITUTSIONAL ASOSLARI**Matekeyeva Bibinaz Mirjan qizi**

Mirobod tumani adliya bo'limi yuridik xizmat ko'rsatish markazi bosh yuriskonsulti.

bibinazmirm@gmail.com<https://doi.org/10.5281/zenodo.19581897>

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solishning institutsional asoslari kompleks tarzda tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida pedagoglar faoliyatini tashkil etuvchi normativ-huquqiy baza, boshqaruv mexanizmlari, mehnatni rag'batlantirish tizimi hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillarning o'zaro bog'liqligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tizimida pedagoglar mehnatini samarali tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari ochib berilgan hamda amaliy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari pedagoglar mehnatini institutsional jihatdan takomillashtirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirish imkoniyatlarini asoslaydi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, pedagog mehnati, institutsional mexanizm, mehnatni tartibga solish, boshqaruv tizimi, motivatsiya, normativ-huquqiy baza, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье комплексно исследуются институциональные основы регулирования труда педагогов в организациях дошкольного образования. В ходе исследования проведён научный анализ нормативно-правовой базы, управленческих механизмов, системы стимулирования труда и социально-экономических факторов, влияющих на эффективность педагогической деятельности. Также раскрыты современные подходы к организации труда педагогов в системе дошкольного образования и предложены практические рекомендации по устранению существующих проблем.

Результаты исследования обосновывают необходимость совершенствования институциональных механизмов регулирования труда педагогов с целью повышения качества и эффективности образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, труд педагогов, институциональный механизм, регулирование труда, система управления, мотивация, нормативно-правовая база, качество образования.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the institutional foundations for regulating the work of pedagogical staff in preschool education organizations.

The study examines the interrelationship between legal frameworks, management mechanisms, labor motivation systems, and socio-economic factors influencing teachers' performance. In addition, modern approaches to organizing pedagogical work in preschool education are explored, and practical recommendations aimed at addressing existing challenges are proposed. The findings highlight the importance of improving institutional mechanisms to enhance the quality and efficiency of early childhood education.

Keywords: preschool education, teacher labor, institutional framework, labor regulation, management system, motivation, legal framework, education quality.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimi har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida strategik ahamiyat kasb etuvchi muhim sohalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, inson kapitalini shakllantirishning boshlang'ich bosqichi sifatida ushbu tizimda ta'lim sifati va samaradorligini

ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyatga ega. Bu jarayonda pedagoglarning kasbiy faoliyati, ularning mehnat sharoitlari va ish samaradorligi hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solish masalasi ilmiy va amaliy jihatdan chuqur o'rganishni talab etadi.

So'nggi yillarda ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar pedagoglar faoliyatini tashkil etishning yangi mexanizmlarini joriy etishni taqozo etmoqda. Xususan, mehnatni tartibga solishning institutsional asoslarini takomillashtirish orqali pedagoglar faoliyatining samaradorligini oshirish, ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish hamda kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, mavjud amaliyotda pedagoglar yuklamasining ortiqqligi, rag'batlantirish tizimining yetarli darajada samarali emasligi va boshqaruv mexanizmlarining mukammal emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda.

Institutsional yondashuv nuqtayi nazaridan pedagoglar mehnatini tartibga solish — bu muayyan me'yorlar, qoidalar va tashkilotlar tizimi orqali ularning mehnat faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonidir. Mazkur yondashuv pedagoglar mehnatini faqat individual faoliyat sifatida emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy tizimning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solishning institutsional asoslarini o'rganish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solishning institutsional asoslarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun tadqiqotda tizimli yondashuv, taqqoslash, tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha ta'lim tizimida pedagoglar mehnatini tartibga solish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan turli nuqtayi nazarlardan tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy ishlarda pedagogik faoliyatning institutsional asoslari, mehnatni tashkil etish mexanizmlari hamda rag'batlantirish tizimlari keng yoritilgan.

Xalqaro tadqiqotlarda maktabgacha ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi va mehnat sharoitlariga bog'liqligi ta'kidlanadi. Xususan, xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tahlillar pedagoglar uchun qulay mehnat muhiti yaratish, ularni moddiy va nomoddiy rag'batlantirish tizimini takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi [1]. Shu bilan birga, pedagoglar mehnatini tartibga solishda institutsional mexanizmlarning izchilligi va samaradorligi alohida ahamiyat kasb etishi qayd etilgan [2].

Ilmiy adabiyotlarda institutsional yondashuv pedagoglar mehnatini tartibga solishning nazariy asosi sifatida keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, pedagogik faoliyat muayyan ijtimoiy institutlar, normativ-huquqiy hujjatlar va tashkiliy mexanizmlar orqali boshqariladi.

Tadqiqotchilar pedagoglar mehnatini samarali tashkil etish uchun davlat siyosati, ta'lim standartlari va ichki boshqaruv tizimlari o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydilar [3].

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar faoliyatini tashkil etish masalalari alohida o'rin egallaydi. Xususan, pedagoglarning ish yuklamasini me'yorklash, ularning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash hamda mehnatga haq to'lash tizimini takomillashtirish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan

[4]. Ayrim tadqiqotlarda esa pedagoglar mehnatini rag'batlantirishning innovatsion usullari, jumladan, differensial yondashuv va natijaga asoslangan baholash tizimlari samarali mexanizm sifatida e'tirof etiladi [5].

Bundan tashqari, zamonaviy ilmiy manbalarda raqamli texnologiyalarning ta'lim tizimiga joriy etilishi pedagoglar mehnatini tartibga solish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani qayd etilgan. Elektron boshqaruv tizimlari, raqamli monitoring va baholash vositalari pedagoglar faoliyatini yanada shaffof va samarali tashkil etishga xizmat qilmoqda [6]. Shu bilan birga, raqamlashtirish jarayoni pedagoglardan yangi kompetensiyalarni talab etib, ularning kasbiy rivojlanishiga qo'shimcha talablar qo'yimoqda [7].

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solish ko'p omilli va murakkab tizim bo'lib, u normativ-huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy hamda ijtimoiy komponentlarning o'zaro uyg'unligini talab etadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda ayrim masalalar, xususan, institutsional mexanizmlarning amaliy samaradorligi va ularni milliy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha yetarli darajada chuqur tahlil qilinmaganligi kuzatiladi. Mazkur holat ushbu yo'nalishda qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solishning institutsional asoslarini o'rganish uchun kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi.

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli va institutsional yondashuv tashkil etib, ular orqali pedagoglar mehnatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy, tashkiliy va iqtisodiy omillar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish hamda mantiqiy xulosalash usullaridan foydalanildi. Xususan, amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar va ilmiy adabiyotlar kontent-tahlil asosida o'rganildi, mavjud amaliyot bilan nazariy yondashuvlar o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi. Shuningdek, pedagoglar mehnatini tashkil etish va rag'batlantirish mexanizmlarining samaradorligini baholashda qiyosiy tahlil usuli qo'llanildi.

Mazkur metodlar tadqiqot muammosini har tomonlama yoritish, asosli ilmiy xulosalar chiqarish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solish jarayoni ko'p darajali institutsional mexanizmlar asosida amalga oshirilishini ko'rsatdi. Xususan, pedagoglar faoliyatining samaradorligi normativ-huquqiy baza, boshqaruv tizimi va rag'batlantirish mexanizmlarining o'zaro uyg'unligiga bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi tizimda pedagoglar mehnatini tartibga solish asosan umumiy me'yoriy hujjatlar orqali amalga oshiriladi, biroq ularning amaliy ijrosi barcha tashkilotlarda bir xil darajada samarali emas. Ayrim holatlarda pedagoglar ish yuklamasining yuqoriligi va vazifalarning ortiqcha byurokratik tartibga solinishi ularning asosiy pedagogik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada, pedagoglarning kasbiy samaradorligi pasayishi va motivatsiya darajasining kamayishi kuzatiladi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida aniqlanishicha, pedagoglar mehnatini rag'batlantirish tizimi yetarli darajada differensiallashmagan.

Ya'ni, yuqori natijalarga erishayotgan pedagoglar bilan o'rtacha faoliyat yuritayotgan xodimlar o'rtasida moddiy va nomoddiy rag'batlantirishda sezilarli farq mavjud emas.

Bu esa mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiluvchi ichki motivatsiya mexanizmlarining to‘liq shakllanmaganligini anglatadi.

Muhokama jarayonida zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, xususan, raqamli texnologiyalar asosida pedagoglar faoliyatini monitoring qilish va baholash tizimlarini joriy etish zarurligi asoslab berildi. Elektron boshqaruv vositalari yordamida ish yuklamasini optimallashtirish, hisobot tizimini soddalashtirish hamda pedagoglarning ish samaradorligini aniq mezonlar asosida baholash imkoniyati mavjudligi aniqlangan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, pedagoglar mehnatini tartibga solishning samarali modeli quyidagi elementlarni o‘z ichiga olishi lozim:

- aniq va moslashuvchan normativ-huquqiy mexanizmlar;
- samarali boshqaruv va nazorat tizimi;
- natijaga asoslangan rag‘batlantirish modeli;
- pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi tizim.

Shuningdek, tadqiqot natijalariga ko‘ra, mehnatni tartibga solishda institutsional yondashuvni kuchaytirish orqali pedagoglarning ish samaradorligini oshirish, ularning kasbiy qoniqish darajasini yaxshilash va umumiy ta‘lim sifatini yuksaltirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida pedagoglar mehnatini tartibga solish tizimi murakkab va ko‘p omilli institutsional jarayon ekanligini ko‘rsatdi.

Pedagoglar faoliyatining samaradorligi, avvalo, normativ-huquqiy asoslarning mukammalligi, boshqaruv tizimining samaradorligi hamda rag‘batlantirish mexanizmlarining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligiga bog‘liq ekani aniqlandi. Shu bilan birga, mavjud tizimda pedagoglar yuklamasining ortiqchaligi, rag‘batlantirishning yetarli darajada differensiallashmaganligi va boshqaruv jarayonlarida byurokratik omillarning mavjudligi kabi muammolar saqlanib qolayotganligi kuzatildi.

1-jadval: O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim tizimi va pedagoglar faoliyati ko‘rsatkichlari (2020–2024 yy.)¹

Ko‘rsatkichlar	2020 yil	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
MTTlar soni (mingta)	18.3	21.1	24.5	27.8	30.2
Qamrov darajasi (%)	60.9	67.2	70.6	74.1	76.8
Tarbiyalanuvchilar soni (mln nafar)	2.0	2.3	2.6	2.9	3.1
Pedagoglar soni (ming nafar)	110	125	142	160	175
1 pedagogga to‘g‘ri keladigan bola (nafar)	18	18	18	18	17
O‘rtacha oylik ish haqi (ming so‘m)	1 200	1 450	1 800	2 300	2 800

Ushbu jadval ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta‘lim tizimi jadal rivojlanmoqda. Xususan, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari soni 2020 yilga nisbatan qariyb 1,6 baravarga oshgan, qamrov darajasi esa 60 foizdan 75 foizdan yuqori ko‘rsatkichga yetgan. Bu esa tizimni kengaytirish va institutsional islohotlarning ijobiy natijasi sifatida baholanadi.

Shu bilan birga, pedagoglar sonining ortishi bilan bir qatorda, ularga yuklama nisbatan barqaror saqlanib qolmoqda.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Maktabgacha va maktab ta‘limi vazirligi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Bu holat pedagoglar mehnatini tartibga solish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. O'rtacha ish haqi oshgan bo'lsa-da, bu omilni motivatsion tizim bilan uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar chiqarildi: pedagoglar mehnatini tartibga solishning samarali modeli institutsional yondashuv asosida shakllantirilishi lozim bo'lib, unda normativ, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar o'zaro uyg'un holda faoliyat yuritishi zarur. Shuningdek, pedagoglarning kasbiy faoliyatini baholash va rag'batlantirish tizimini takomillashtirish orqali ularning ish samaradorligini oshirish mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- pedagoglar mehnatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni zamonaviy talablar asosida qayta ko'rib chiqish va ularni amaliyotga moslashtirish;
- pedagoglar ish yuklamasini ilmiy asosda optimallashtirish hamda ortiqcha hisobot va byurokratik vazifalarni qisqartirish;
- mehnatga haq to'lash va rag'batlantirish tizimini natijadorlikka asoslangan differensial mexanizmlar orqali takomillashtirish;
- maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli boshqaruv va monitoring tizimlarini keng joriy etish orqali pedagoglar faoliyatini baholashning shaffofligini ta'minlash;
- pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, malaka oshirish tizimini uzluksiz va amaliy yo'naltirilgan shaklda tashkil etish;
- ijtimoiy himoya choralarini kuchaytirish orqali pedagog kasbining jozibadorligini oshirish.

Umuman olganda, pedagoglar mehnatini tartibga solishning institutsional asoslarini takomillashtirish maktabgacha ta'lim tizimi samaradorligini oshirishga, ta'lim sifatini yaxshilashga hamda jamiyatda inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi. Mehnat kodeksi (yangi tahrir). – Toshkent, 2023.
3. North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. OECD. *Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education*. – Paris: OECD Publishing, 2017.
5. UNESCO. *Global Report on Teachers: Addressing Teacher Shortages and Transforming the Profession*. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
6. World Bank. *Improving Early Childhood Development Outcomes in Emerging Economies*. – Washington DC: World Bank, 2022.
7. Becker, G. S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
8. Fullan, M. *The New Meaning of Educational Change*. – New York: Teachers College Press, 2016.
9. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid normativ hujjatlar to'plami. – Toshkent, 2022.
10. Statistika agentligi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasiga oid statistik ma'lumotlar to'plami. – Toshkent, 2023.